

AZ Ő MAGYAR MŰVELTSÉG ÚJ KÉPE

POGÁNY KULTÚRÁNK kétségtelenül egyike a magyar múlt legérdekesebb jelenségeinek. Egyrészt azért, mert ezt a kérdéscsoportot, rendkívüli távolsága és a gyér emlékek miatt, a titokzatosság köde burkolja, másrészt azonban azért is, mert a történeti magyar sors indulása ebben a korszakban van s ezért kikerülhetetlen az, hogy aki a magyar történetiszemlélet kérdéseivel foglalkozik, újra és újra bele ne ütközzék a pogány magyar múltba, ebbe a rejtélyes kúnszoborba, mely mohos mozdulatlanságban gubbaszt az iooo esztendő határmegyéjén túl.

Ha a kereszténykori történész vértetében közeledünk feléje, akkor aligha bírjuk szóra oldani, de ha megkísértjük elérni a nomád világ oldaláról, akkor megnyilatkozik és előbb-utóbb feltárja titokzatos szellemét.

A magyar történeti kutatásnak jóformán első ideje óta fontos volt a magyarság eredetkérdése, mígnem a legutóbbi időkben nagytetű tudománnyá alakult őstörténetünk és ezen belül olyan eredményeket sikerült felmutatni — különösen a nyelvészek és régészek: boldogult Gombocz Zoltán, Németh Gyula, Alföldi András, gróf Zichy István és Fettich Nándor kutatásai alapján — amelyről a megelőző nemzedék még álmodni sem mert.

Természetes az, hogy a kutatás súlypontja, akár nyelvészeti, történeti vagy archeológiai módszerrel közelítették is meg ezt a kort, azokra az időkre esett, amelyekben a honfoglaló magyarságnak nevezett lovasnomád törzsszövetség még teljesen a steppe törvényei szerint rendezte be az életét. Csak kevesen figyelték meg, hogy a pogány magyar kultúra történetének is van önmagában zárt története, mely a népvándorlások zivatariban veszi kezdetét, virágkorául a lebediai idők tekinthetők, maga a honfoglalás ténye, mondjuk Árpád haláláig, vége pedig, helyesebben lassú elmúlása az új hazába költözéssel indul meg és körülbelül Szent László korában — Deér József szerint még később — tűnik el teljesen.

Pedig ez a közel kétszáz évre kiterjedő időszak éppen a történeti magyar sors szempontjából nagyon fontos. A mai magyar számára nem lehet közönyös az, hogy hogyan viselkedett a magyarság előretolt nyugati helyzetében? Ősi magatartása milyen módon módosult a megváltozott viszonyok közt? Milyen külső és belső tényezők hatottak annak a nagyjelentőségű ténynek a létrejöttében, amikor a magyarság

elszakadt ősi kultúrájától, hátatfordított a Keletnek, ahol bölcsője ringott s a kereszténység fölvételével belépett a nyugati népek nagy társaságába?

A nagy fordulat okaival foglalkozva ugyanis azonnal fel kell ösmerünk, hogy ez a rendkívül mélyreható tény csakis rendkívül mélyenható történeti összetevők eredőjeképpen állott elő; a gejzai kezdemény semmiképpen sem lehetett egyetlen zseniális férfiú belátása, még kevésbbé ötlete. Már pedig kétségtelen az, hogy éppen ez a gejzai kezdemény az egész magyar sors fordulópontja s így megérdemli a fáradságot, hogy magyarázatát keresve, kiterítsük a X. század — a magyar korszakváltás századának — lehetőleg teljes képét, hogy egész gazdagságukban szemléljük az erők ezen valóban végzetesnek mondható játékát, egészen addig a pontig, ahol a sorsfordulat látható formákban is megtörténik.

A HONFOGLALÓK NEMZEDÉKE egy egészen fiatal országot, egy féllóvasnomád kultúrát — ezen belül egy gazdag fémművességet — és ősi keleti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat hagyott a következő nemzedékre, — de ezúttal súlyos geopolitikai helyzetet is, amelyben megvolt az a veszély, hogy a magyarság elvágatva ősi kultúrájától, nyugati előretolt országában a nagyobb agglomerációk által elnyelesek.

Először tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy mit jelent voltaképpen a féllóvasnomád kultúra? Másodszor pedig szemügyre kell vennünk a geopolitikai helyzetet.

Féllóvasnomád már magában is átalakuló életformát jelent, vagyis azt, hogy a magyar kultúra már kialakulásában sem volt tiszta nomád kultúra, hanem része volt annak az óriási folyamatnak, amelyen belül Dél-Oroszország lovas népségei a letelepült életformák felé haladtak. Természetes azonban, hogy a féllóvasnomád formákat csak akkor fogjuk megérthetni, ha tudjuk, mit jelent a primér lovasnomád fok.

A név segít oda, ahonnan ez a világerzés megragadható. Az északázsiai ősi kultúrákban a ló nemcsak közlekedési, harcieszköz, a legfontosabb háziállat, hanem ugyanakkor szent is, amely szerepben több más állat is osztozik vele (a szarvas, a farkas, a medve), amelyek praktikus szempontból korántsem játszanak fontos szerepet. Az pedig, hogy ebben a kultúrában az állat mint kultikus személy jelenik meg, arra vall, hogy ez a világerzés a mi racionális kultúránktól nemcsak távol, hanem azzal egyenesen szemben is áll.

Alföldi András¹ megfogalmazásában ez az emberiség zoomorph fázisa (die zoomorphe Denkstufe der Menschheit), amelyben a racionális, okozati gondolkodás még nem játszik szerepet. Ebben a fázisban az ember szent állatjaitól származtatja magát, tehát az állat itt magasabb helyet foglal el az embernél, azaz az ember önmagát a természettel még egységnek érzi. Ennek a világerzésnek legkidombordóbb eleme a „dolgok változásának“ hite: az időjárás, az évszakok, a csillagok tovahaladása és periodikus visszatérése. A lovasnomád ember tehát „kozmosz kötöttségében“ él.

¹ Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen. Jahrb. d. Archeol. Inst. 1931. 394. skk.

Ha a kultúrmorphológia eredményeit alkalmazzuk erre a világ-érzésre, akkor azt fogjuk látni, hogy ez egy mágikus kultúra, amely az eurázsiai steppe mostoha viszonyai közt nagyon is kemény kötésűvé edződött, amelynek uralkodó démonai a harc és a halál — tehát egy szinte teljesen férfias kultúra, amely a matrimoniális berendezkedést már a legrégebb időkben kidobta magából. Ezért legjellemzőbb és leghatékonyabb megjelenése éppen hatalmi akarásából táplálkozik: az a forma, amely a steppe határtalanságában, az életformák egyöntetűségében már szinte adva volt: a világbirodalom.

Azonban a lovasnomád világbirodalom is teljességgel más mint a déliek. Itt az összefüggés szoros, századokra szólhat, viszont lassan alakul ki és aztán lassan is múlik el, mint a Római Birodalom. Ott a törzsek összeszövetkeznek, egy roppant átütőerejű egyéniség élre áll, a törzsszövetség más törzsszövetségeket vet uralma alá, az új hatalom csakhamar átfogja a rendelkezésére álló síkság legnagyobb részét; organizmusa hadi organizmus, letelepedési formája a harcirendet utánozza, célja a növekvés a végtelenségbe, tehát megvalósulási formája az állandó harc. A központ gyengül, a vezér meghal, vagy új és nagyobb erő támad fel ellene és a törzsszövetségek tarka rendszere széthull alkatrészeire, hasonlóul a zivatarhoz, melynek hirtelen gyűlt felhői újra eloszlanak, ha kilobbantak felgyűlt energiáik vagy ha szétkergette őket egy újabb fergeteg. A harcos, változó, színes vüág felett azonban ott komorlik változhatatlan mozdulatlanságában az üres égboltozat egész félelmetes nyugalomban, megátalkodott egyformaságában, ő a nomádok nagy öreg istene: a Numi Tarem, a Tangri Ata — a Deus Otiosus.

Ha már most a lovasnomádság megvalósulási útját szemléljük, különös jelenség köti le figyelmünket, amelyet hajlandóak vagyunk a nomádság tragikumának mondani. Ez a kultúra u. i., ha vüágtörténeti perspektívába állítjuk, az előbbre haladott, immár filozofikus etappejukat élő déli kultúrákkal szemben, különös elmaradottságot mutat, amit „ázsiai retardációdnak szokás nevezni. Azaz dacára roppant átütő erejének, a későbbi kultúrfokon élő népek falai előtt összetöri magát s még ha meg is hódítja őket, akkor is kénytelen fölvenni a legyőzött kultúráját, hitét, ruháját — tehát mindenképpen el kell veszítenie önmagát. Milyen szimbolikus Attila visszafordulása Catalaunum alól — ezt a tételt illusztrálják a két római birodalom határai előtt elpusztult hún és avar, a kínai falak előtt összeomlott hiung-nu és zuán-zuán birodalmak, míg a mongolok, kiknek végre sikerült elfoglalni Kínát, kínáivá válnak, megszűnnek lovasnomádok lenni.

Ez a nomádsors.

Mit jelent tehát a nomád magatartás módosulása, hiszen ilyennek is kell lennie, ha létrejön a féllvasnomád fázis is?

A féllvasnomád forma nézetünk szerint az a szerencsés kompromisszum, amely egyedül képesíti a nomádságot arra, hogy életét a más, idősebb kultúrákkal való érintkezés dacára is folytatni tudja. Hogy megértsük ezt a fázist, a kelet-déleuropai ú. n. közbolgár kultúra fejlődését fogjuk szemügyre venni, amelynek a magyarok elődei és része voltak.

A közbolgár kultúra az Attilafi Imák hűnbolgár birodalmából jött létre. A bolgár szó keveréket jelent. Ez a kor nevének megfelelően magába ölelte a Pontustól és Kaukázustól északra lakó népek garmadáját, mindazokat, amelyek nomád életformáik és török vérük révén alkalmasnak bizonyultak a hűn örökség átvételére.

Ezen a területen azonban a hűn maradékon kívül még egy másik hagyomány is erősen hat, amely a bolgár kultúra népeit egyenesen predesztinálta arra, hogy a déli kultúrákkal szemben ne tanúsítsanak elzárkózó magatartást. A délorosz steppén ősbibb időkben a szkita kultúra virágzott, amely a hellén és hellenisztikus kultúrával élénk kapcsolatban állott. Ez a hagyomány volt az a *genius loci*, amely ezt a területet sohasem engedte teljesen kiszakadni a déli magas kultúrák vonzköréből. A két déli kultúra — a görög és perzsa — rányomja bélyegét a steppe formakincsére; később pedig, amikor a perzsák helyét átveszik az arabok, a kazárokkal bővült bolgár világ örömmel fordul a mohamedánizmus felé, úgyhogy a IX. század táján a magyarok és a dunai bolgárok kivételével az egész kultúrkör csatlakozik az Izlámhoz. Életforma szempontjából a változás azt jelenti, hogy a lovasnomád bolgárság hovatovább letelepült, a harcos életét a kereskedővel cserélte fel, az állattenyésztés mellett mindinkább szerepet kapott a földművelés is, sőt a kazároknál még a kertkultúra nyomaival is találkozunk. Viszont természetes az, hogy a steppén nem igen lehetett szakítani a lovasnomád életformákkal sem; a kazárság prémekkel kereskedett, mely indokoltá tette az ősi vadászélet fenntartását, a bolgárság kovácsközpontjai tovább folytatták Ősi műgyakorlatukat s így létrejött az a sajátos magatartás, amelyet féllovasnomádnak nevezünk. Csak később, amikor a török elemek visszaszorulván, a normannok megszervezte szlávság veszi át a vezetőserepet az ősi szkita földön, szorul háttérbe a lovasnomád életmód és világérzés, de a délhez való kötöttség továbbra is érvényesül az oroszok bizánci hitre térésében.

Ennek a fejlődésnek a hétmagyarok népe korán a perifériájára kerül: ezáltal rajta érezteti legkevésbé hatását a dél, ők maradnak meg leginkább lovasnomádnak. Azonban nyilvánvaló az, hogy ez az aránylag kicsiny, a bolgár kulturális és a kazár hatalmi szférába tartozó törzsszövetség a dél kulturális nyomásának nem állhatott ellen s a mohamedános elemekkel bővült perzsa hatás elsősorban művészi hagyatékára nyomta rá elvitázhatatlan nyomát.

A közbolgár kultúra itt vázolt sajátos helyzete magyarázza, hogy a magyar művészet története a postsassanida fémművesség körein belül kezdődik. Azok a formák és azok a motívumok, amelyek ezen a déli területen kifejlődtek, jelennek meg a déloroszországi steppe művészi világában is. A tulajdonképpeni különbség nem a művészi javak milyenségében, hanem azok alkalmazási módjában rejlik. Ennek geopolitikai okai vannak. A hétmagyarok népe u. i. olyan területen lakik, amelyen csak tranzító kereskedelem létezhet, amelyen a nyílt határok miatt állandó védelmi helyzetben kell élni, oly sík területen, ahol nincs ősi kovácsközpont, ahol az alakuló nemzet céljai egy katonai-politikai szervezet kiépítésére fogóznak össze; ezért aztán készen és

készséggel veszik át a déli formakincset s csak annyiban változtatnak rajta, amennyiben azt a délitől elűtő életformájuk megkívánja.

Egy lovasnomád nép művészete minden esetben jóformán kizárólag sokágú iparművészetet jelent, amelynek mi csak nagyon kis részét ösmerhetjük, nevezetesen azt a részt, amely olyan anyagból készült, hogy ki bírta állani a hosszú évszázadokat a föld alatt.

Így zsugorodik össze a honfoglaló magyarok művészete a ló és lovas felszerelés tárgyainak ötvödszévé.

Ez az ötvösség azonban kettős rétegződést mutat.

Az egyik az a lemezes, trébelt, elég jó ezüsből készült perzsamohamedános (ú. n. postsassanida) ornamentikájú emlékcsoport, amely a déli származás nyomát első pillantásra magán viseli. Jellemző motívumuk a hellenisztikus palmetta és az inda, a növényi dísz mögötti háttér aranyozása, végre pedig az ú. n. „végtelen mustra“, amely a fenti motívumok állandó egymásmelletti ismétlődését jelenti. Ebbe a körbe tartozik a honfoglaló szépművesség előkelőbb, gazdagabb része, mindekenelőtt a tarsolylemezek nevezetes csoportja.

A másik csoport a lovasnomád életmódhoz simuló övdíszek, veretek, boglárók körét jelenti, tehát olyan tárgyakból álló emlékcsoport, amilyent a világ minden lovasnomádja hordott. Ezek a tárgyak rosszabb ezüsből készültek, öntöttek és nem tanúsítják a mohamedános végtelen mustra gondolatának hatását. Valószínű ezek belső-ázsiai származása, ami nem jelenti azt, hogy a délhez nincsen közük; csakhogy ezek a motívumok egy régebbi szétáramlás folytán jutottak a hellenisztikus délről a nomád északra, már a Kr. e. századokban és élettörténetük hosszú századai alatt idejük volt teljesen a lovasnomád szükségletekhez alkalmazkodniok. Miután ez a réteg nemcsak a honfoglalóknál, hanem a közbolgár-kazár kultúrkör többi népeinél is előfordul, világosan utal e kultúra belső-ázsiai ízű nomádosságára még e késő századokban is, másrészt azonban az a körülmény, hogy a másik csoportnál rosszabb anyagból, gondatlanabb kivitelben készült, tehát kétségtelenül mutatja az elprovinciálisodás, sőt a hanyatlás jeleit, arra vall, hogy a közbolgár kultúra népei lassanként megérnek arra, hogy a lovasnomád életformákat végkép feladva, más kultúrák részeseivé váljanak.

Ez A FÉLLOVASNOMAD magyarság a IX. század legutolsó éveiben áthaladt a Kárpátokon, elfoglalta az Avar Pusztaságot, átkelt a Dunán, birtokába vette az egykori Pannóniát és szállásbirtoka nyugati határait az Alpok nyúlványáig tolta előre. Ezáltal egyszerre olyan erők hatóvonalába jutott, amelyek tőle vagy teljesen idegenek, vagy pedig amelyek eddig csak igen kis mértékben és másképpen hatottak rá, mint az új hazában.

Európa nyugatán ebben az időben a frank alakulatokból válnak ki a középkor nagyhatalmi és kulturális egységei. Mindezek a nemzetek már a római egyházhoz tartoznak, amely pedig folytonos távolodásban van a bizánci kereszténységtől. A magyarság eléri a germán nyelvterület határait, ami ezekben az években Amulf birodalmának keleti végeit jelenti. Tőle délre a bizánci kultúrszféra kezdődik, amely fel-

öleli egykori rokonait, a dunabolgárokat, egy sereg kisebb szláv törzset, amelyek közül a legnyugatabbra fekvő horvátok ebben az időben kezdik meg államalapítási kísérleteiket és ingadozásukat nyugati és keleti kereszténység közt. Ennek a bizánci körnek amúgyis szlávossal alapangulata van, amit mutat az is, hogy a megkeresztelkedő bolgárok nem a görögség, hanem a szlávosság felé közelednek, míg nem teljesen el is szlávosodnak. A magyarság új területén is szláv államalkotó kísérletek folytak, amelyeket megjelenésével örökre tönkretett: a morva Szvatopluk és a szlovén Fribina kísérletei. A szláv elem a magyar földről ezek betelepülésével nem tűnt el, a dunántúli szlovénekre a magyarság valósággal rátelepedett s így csakhamar számolnunk kell egy összeolvadási folyamat megindulásával, amelyet semmiképpen sem szabad kevésre becsülnünk. A Kárpátoktól nyugat és észak felé ismét két szláv alakuló állammal találkozunk: az egyik a csehok germán kultúrszférába hulló, a másik a lengyelek abból magát kiemelő, belső és külső függetlenségre törő országa. A régi hazától, Etelkőztől északkeletre pedig a varég- orosz birodalom kezd kibontakozni, túl rajtuk a nagy területű Kazárország éli egyre morbidabb életét, északra és keletre tőle már kezdődik a végeláthatatlan Izlám ... Közbolgár-kazár kultúrkör tehát már ebben az időben sincs többé, Kazária napjai megvannak számlálva. Etelközben és a Havasalföldön ugyan a keleti-török besenyők ülnek s ezek lovasnomádok, de ezek éppen a magyarok legkérelhetlenebb ellenfelei.

Az európai helyzetkép tehát arra tanít, hogy a magyarság elszakadva régi kultúrájától és hatalmi körétől, magára marad az új hazában, sőt nomádos életformájával unikummá válik a más elindulású népek között. Ezen népek közül legközelebről, amint láttuk, egyelőre a nyugatabbi szlávok érdeklik, akiknek akarva-akaratlan útjába került s ugyanakkor — amint látni fogjuk — közös útra is jutott velük.

Egyelőre azonban még nem tartunk itt. A magyarok régi Összeköttetései a déloroszországi steppével nem szűntek meg egy csapásra, sőt a X. századi magyarság hosszú ideig komolyan törekszik még arra, hogy ezzel a régi területtel s annak népével az érdekközösséget sikerüljön fenntartania.

Ennek megértéséhez rekonstruálnunk kell a IX—X. századi Kelet-Európa kereskedelmi és politikai életét.

A korszak elején még a hatalom és a kereskedelem is a Bizánc felé orientálódó kazárok kezében van. Fővárosuk Kazárfehérvár (Sarigsin vagy Itil) a mai Asztrakán vidékén az a pont, amelyen az egész keleti kereskedelem áthalad. Ugyancsak a kezükben van a Don torkolatánál fekvő Sarkéi, ez a híres határvár, amely Bizánc és Kazárfehérvár közt a legfontosabb árukirakó telep. Fennhatóságuk alá tartozik úgyszólván a lebediai magyarság túlsó partján fekvő Kiev, dneiperparti kovácsközpont és vásárhely. Ez a keleteurópai kereskedelem azonban nemcsak ebben a szűk körben mozog. Kazárország a még hozzá tartozó Lebediával együtt óriási dinamikus tér benyomását kelti, amelyen Skandinávia és az Izlám polarizációjában mozgó kulturális erők hatnak. A keleti kereskedelmi utak kiindulópontja a svéd Aldeigjuborg, a mai Leningrad tájain, egyik iránya Novgorodon

keresztül a Dnieper vizén halad a Fekete-tenger felé, érintve Kievet; végpontja maga Konstantinápoly; a másik pedig keletre fordulva Aldeigjuborgból, a Volga vizén éri el Bolgarit, a volgabolgárok fővárosát s a nagy folyammal együtt Kazárfehérvárt és a Káspi-tengert. A szemben fekvő partok Perzsia partjai. Ez tehát azt jelenti, hogy Keletdéleurlópa történetében megjelent egy új, nagyon mozgékony elem, a szervezők és harcosok népe: a normann.¹ A lovasnomád népekkel összehasonlítva föl kell ösmemi, hogy a normanság más világérzést jelent, mint ezek. A nomádokat a nagy egységekbe való összefogózás, valami nyájszerűség jellemzi, művészetük nem ösmer egyéniségeket, csak kollektív műhelyt. Ezzel szemben a normanság jellemző megjelenése a kicsiny csoport, amelyben a messzi idegenben mindenkinek meg kell állnia a helyét; tehát nagy tere van a herosfejlődésnek. Valóban sehó sem találunk ebben a korban annyi személynevet és ezek mögött mindig megfogható személyiséget, mint náluk. Olyan egyedi, kalandos életet sem, mint a X. század nagy költőjéé, Egill Skallagrimsson skaldé volt. Egyáltalában hozzá fogható nagy költőt sem mutat fel a kor. Ezt az északi kultúrát szeretrnök kalandorinak nevezni.

A nomád délen való föllépésének idejében azonban fennállanak azok a régi kereskedelmi összeköttetések is, melyek a görög világ és a nomádság között léteztek s amelyeknek éppen a kazár birodalom volt zászlóvivője. Fennáll és az izlamadta háttér által egyre nő jelentőségében az az ősi irány is, amely a turáni síkság és az Altájhegység régi török központjait a Népek Országútján át a nomád nyugattal összekötötte. Ezen az úton, amelyen valaha a húnok, avarok, türkök, később a besenyők, úzok és kúnok, végre pedig a mongolok ömlöttek Európára, nagyon régi kereskedelmi utak is vezettek, amelyeknek fővásártelepük ugyancsak Kazárfehérvár volt.

Ha azt mondtuk, hogy a lebediai magyarság saját kultúrkörének szélére került s láttuk ennek hatásait, viszont kereskedelmi szempontból annál inkább központi szerepre kapott. Ezt a szerepet tranzító kereskedelemre teremtett, nyílt és súlyponttalan országában ugyancsak passzívnak képzelhetjük, mégis ez a sokféle hatás nem múlt el nyomtalanul a hétmagyarság kultúrájában.

Ha megnézzük Európa térképét, akkor látjuk, hogy az Aldeigjuborg—Konstantinápoly, a Konstantinápoly—Sarkéi—Kazárfehérvár út csakúgy metszette a magyar területet mint az Altáj—Kozárfehérvár—Kiev vonal s emellett még az Aldeigjuborg—Bolgari—Kazárfehérvár út is érezette hatását, valamint a nyugati határon az egyre inkább felemelkedő Kiev, amely csakhamar a normann-varégek kezébe kerül.

A magyar kultúra tehát e kereskedelmi kapcsolatok révén egy erős normann és egy talán még erősebb mohamedán hatás alá került, ami a dolog természete folytán legélénkebb nyomait a tárgyi kultúrára nyomta rá.

A kievi kovácsközpontról Fettich meggyőzően mutatta ki, hogy annak legnagyobb megrendelője éppen a lebediai magyarság volt s így magyarázatát nyeri a honfoglalók ötvösségében kétségbevonhatatlanul

¹ Ame: La Suéde et L'Orient. Upsala. 1914 és Kendnek: A history of the tikiugs. London 1930.

jelenlévő normannos elem, amely elsősorban a niello technika alkalmazásában, az északi szalagomamentika stilizáló hatásában s egyes északi fegyverformák (a pallos) nagy elterjedtségében mutatkozik.¹

Ezek után természetes az, hogy a nyugatra húzó magyarság nem szakíthatta el egyszerre kapcsolatait ezzel a bonyolult világgal, amelyhez annyi szál kötötte, másrészt a keleti kereskedelemnek is érdekében állott, hogy a nagy megrendelőt továbbra is megkísérelje megtartani.

Valószínű tehát az, hogy a kereskedelmi út egyszerűen meghosszabbodott, hogy elérje a Kárpátokon belül szállásoló ómagyarokat. Ez a kereskedelmi útvonal nyilván Verecke tájairól indult ki, átvonult a Nyírségen és nagyjában a Tisza vonalát követte. Ugylátszik ezzel az úttal van összefüggésben az a tény, hogy az ú. n. tarsolylemezeket egyetlen kivétellel ezen a területen találták. Az egyetlen nyugat-magyarországi tarsolylemez mellett viszont az aralvidéki Balfch város arab dirhemei kerültek elő, bizonyítva, hogy még ezekkel a távoli góccokkal is fenntartotta kapcsolatait az ómagyarság.

Fenntartotta, amíg fenntarhatta. Keleten ugyanis mindig nagyobb gyorsasággal haladt előre az erőviszonyok eltolódása: a feltörekvő Kiev mindig ellenségesebben állott szemben a hanyatló Kazariával és a magyarok, majd a besenyők kivonulásával eltűnt az az utolsó sáv is, amely ezt a két hatalmat egymástól elválasztotta.

Ezzel egyidőben a besenyők, kik Etelközt szállták meg, mindig bizonytalanabbá tették az izmaelita, mohamedán kereskedőkaravánok átvonulását s ugyanakkor Kiev élni kezdett árumezállító jogával is.

Magyarország azonban a X. században — mint ezt már Marczali Henrik is észrevette — Európa legnagyobb aranypiaca volt. A magyarságnak ugyanis elszigetelődő helyzetében Nyugat felé „honbiztosító harcokra”⁴ volt szüksége, amelyekben egyrészt győzhetetlensége hírét, másrészt lehetséges nyugati szövetségeket alapított meg — olasz, német (bajor): jellemző módon ezek mai napig is a lehetséges szövetségeseik, — másrészt ezen harcokban elegendő kincsre tett szert, hogy a keleti góccokat csereanyagával táplálhassa.

Egészen más megvilágításban tűnik fel e módon az ú. n. „Kalandozások”⁴⁴ kora, amely így egy egyre kilátástalanabbá váló helyzet fölismerését és a vele felvett harcot jelenti. E harcok utolsó fázisa más természetet mutat: Bulcsú horka attilai méretű hadjáratai romantikus elképzelésekből fakadtak és ebben a romantizmusban búcsúzik tőlünk látható módon a magyarság lovasnomád fázisa.

Mert ezekben az időkben, különösen a fentemlített szlovén hatás folytán, élénk átalakulás megy végbe az életformában a gyepügátakon belül. Nyugaton a latin, keleten a görög kereszténység kezd elterjedni, földművelés, letelepülés nagy léptekkel halad előre: Gejza fejedelem pillanata közeleg.

Másrészt értelmetlenné tette a régi berendezkedést az erőviszonyok gyors eltolódása nyugaton úgy, mint keleten. Megalakult a

¹ Lásd erről: Fettich Nándor: Adatok a honfoglaló magyarság archeológiájához. Arch. Ért. 1931. és A lebediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok, 1933. Paulsen P.: A magyarországi viking-leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtört. megvilágításában. Arch. Hung. XII. Bp. 1933.

római-német birodalom, amely vétót tudott mondani a magyar hadjáratoknak. A normann-orosz Svjatoslaw pedig pár évvel később elfoglalva Kazárfehérvárt, halálos csapást mért a haldokló kazár birodalomra. A fiatal orosz birodalomban élénken terjedt a keleti kereszténység, közel volt az idő, amikor Nagy-Wladimír megkeresztelkedve népét a bizánci kultúra körébe kapcsolja, ami azt jelentette, hogy a magyarság örökre elvágtott anyakultúrájától. A fehér bolgár és a távolabbi török államok elmerültek az Izlám tengerében s különben sem rendelkeztek azzal az erővel, hogy a messzi esett magyarsággal fönntartsák a régi viszonyt. A normann-orosz állam pedig nem örökölte a közbolgár kor kulturális örökségét, ami azt jelentette, hogy a keletdeleuropai rónaságokon a lovasnomád kultúra többezeréves korszaka véget ért.

Mikor azonban elpusztul a régi kereskedelmi út, eldugul a keleti áruk behozatali lehetősége, egyszerre egy másik iparművességre találunk az ómagyaroknál, amelynek elemeit az alakuló szláv államokban, a Dunamedencétől északra és délre is feltaláljuk. Ez tehát azt jelenti, hogy az ómagyarság a régi kapcsolatok lazulásával arányban fokozatosan egy új irány, új kereskedelem, új lehetőségek fölvetelére rendezkedett be: egy olyan tárgyi kultúrára, amelynek uralkodó jellege szláv volt.

HA KULTÚRÁNK TÁRGYI RÉSZÉT SZEMLÉLJÜK, kétségtelemmé válik az, hogy a magyar kultúrába a X. század folyamán egy olyan elem fészkelődött be, amely a IX. században, ha nem is volt tőle teljesen idegen, semmiképpen sem játszott jelentős szerepet. A XI. században ez az új elem már teljességgel előnti a magyar emléanyagot és eltörli annak postsassanida-nomád jellegét. Ez új elem egy önmagában zárt, a régi magyar anyaggal nem rokon tárgyi kultúrát jelent, amely a környező szláv népek tárgyi emlékeitől egyáltalában nem különbözik. Bizonyos, a honfoglalóktól örökölt ékszerek ugyan feltűnnek még — amilyenek a pityke, a gomb, a fülbevaló és a gyűrű egyik formája s főképpen az ú. n. csuklós-csüngők —, de túlnyomóvá a hajkarikákból, csavart torquesekből, karperecekből, csörgőkből stb. álló garnitúra lesz s miután a horvát emléanyagban ezidőben a magyar királyok pénzei és importált magyaros emlékelemek is tűnnek fel — a két nép temetői közti különbség édeskevés és legfeljebb csak abban mutatkozik, hogy a magyarság még sokáig megtartja a sírok sakktáblaszerű elhelyezési módját, mely ősi keleti örökség s azt célozza, hogy a halott arccal a nap felé legyen.

Ezen szláv anyagnak eredetkérdése igen bonyolult. A hajkarikákra vonatkozólag pl. nagyon megoszlanak a vélemények. Nagy Géza annakidején ezek avar eredete mellett tört lándzsát. Akárhogyan is van, a valószínű az, hogy a magyarokhoz a garnitúra többi részével együtt a szlávoktól kerültek s ezért azt kell keresnünk, hogy melyek voltak azok az utak, amelyeken ez az anyag eleink használatába jutott s ott a fentvázolt nagy elterjedtségre tett szert.

Az, hogy a magyarság szlávokra rátelepedett, csak részben szolgálhat magyarázatul. Keletmagyarországon u. i. ez a szláv réteg hiányzik, viszont a szláv sirmelléklet éppúgy megvan s elterjedése sem következik be később mint nyugaton.

A szláv emléanyag mindenesetre nivósüllyedést jelent a IX—X. századi magyar harcidiszhez képest. Természetesebb az lett volna, ha a keleti kereskedelem helyét, a nyugati vagy a bizánci kereskedelem vette volna át. Úgy látszik azonban, a *Deserta Avarorum* túlságosan vad terület, az ómagyarság nagyon is a kereszténység ostroma volt ebben az időben ahhoz, hogy a fenti kereskedelem Magyarországon kockáztatni merjen. Így Nyugat elmulasztva a külkereskedelmi intervallumot, a magyarországi import azon népek kezébe csúszott át, amelyek vele politikailag amúgy is hasonló célok felé törekedtek.

Tudjuk azt, hogy ebben az időben Lengyelország kereskedelmi összeköttetései egyrészt a német és skandináv országokig, másrészt Bizáncig nyúltak el. Valószínű tehát, hogy átvonultak Magyarország területén. Aligha tévedünk, ha feltesszük, hogy ez a kereskedelem is a normannok kezében volt. Szent István pénzei u. i. Lett- és Észtországban, sőt Gotlandon is előkerültek, Keletporoszországban pedig olyan emlékeket találtak, melyek az ottani anyagban ugyan teljesen idegenek, legközelebbi analógiáik azonban — Paulsen szerint — Magyarországból ösmeretesek. Gejza fejedelem egyik legsürgősebb dolga a lengyel szövetség, melyet a fejedelmi házak közti házasság pecsétel meg. Mindez arra mutat, hogy létezett egy lengyel-magyar kereskedelmi út s valószínűnek tartjuk, hogy a későbbi Kassa körül vezetett el, egyrészt mert itt legkeskenyebb a Kárpátok öve, másrészt mert Kassa később is nagy szerepet játszott a lengyel-magyar kereskedelmi és politikai életben.

Ez az útvonal magyar földön találkozott a másikkal, amely délről jött s mely valószínűleg egybeesett a magyar királyok későbbi „Hadúrjával Székesfehérvár és a dalmát partok között. Említettük az erős horvát-magyar összefüggéseket, amihez a kereszténység felvételével még az is járult, hogy ez volt az a terület, mely a magyarságot Itália földjével összekötötte. A horvát és magyar dinasztiák közt kötött házassági szerződések, majd pedig Szent László alatt a két ország egyesítése ékesenszóló példái a horvát-magyar egymásrautaltságnak.

Messze vezetne azokat a tellurikus erőket keresni, amelyek Horvátország és Magyarország egységét és az ú. n. lengyel-magyar testvériséget, a magyar-lengyel personalis uniókat létrehozták. Ez a három ország jelenti azonban mai napig a nyugati kultúra határterületét és orientálódik vallása és történeti múltja révén a latinitás, Róma felé. Másrészt Pannónia kegyes szelleme az, melynek földjéről a római hagyomány teljesen soha ki nem pusztult, amely a keletdéleuropai steppe kemény fiát egyre közelebb viszi az új kultúrához, amelynek felesküdt. A magyarság a Pax Romana jogutódává válik ezen a területen s így természetes az, hogy Pannónia megtalálja Dalmáciát is.

Így válik „Nyugat védőbástyájává. . Kelet áruló fia, hogy elkerülje a nomádok tragikus sorsát: a szétzúzatást vagy az elnyeletést.